

Ismertetések, bírálatok

KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa
Budapest, 1967. Gondolat Kiadó, 252 l.

Kálmán Bélát nyelvtudományi közvéleményünk a negyvenes években nyelvjáráskutatóként tartotta számon, az ötvenes években kifejtett munkássága alapján finnugristának minősítette az Új Magyar Lexikon, a hatvanas évek — úgy látszik — a névtudomány jegyében telnek el. A sokoldalú szerzőnek mindenesetre ez a tudományág hozta a legnagyobb sikert: 3850 példányban megjelent könyve hamarosan elfogyott.

A könyv, címének megfelelően, a nevek világába vezeti el az olvasót, tehát nem csupán a magyar nevékébe. Szerepel benne a finn *-la, -lä* helynévképzőtől az arab *Harun* személynévig, a *Yucatan* félsziget 'Mit mondasz?' értelmű nevétől a *Fernandel* művészi névig sok minden. Így egyrészt több annál, aminek szerzője az előszóban nevezi, ti. a magyar névtan eredményeinek első összefoglalásánál. Másrészt névkutatásunknak jónéhány olyan kérdése van, amely Kálmán Béla könyvében még csak említve sincs (s ilyen terjedelem mellett nem is lehet). Tartalmának leghelyesebb meghatározása az, amire a címe utal: a nevek világának a művelt közönség számára is érdekes, színes bemutatása.

Első része a tulajdonnév fogalmával ismerteti meg az olvasót, majd a neveknek a nyelvtani rendszerben elfoglalt helyét, osztályozásuk szempontjait és a közszókhöz való viszonyukat világítja meg. Ezekről különválasztva vizsgálja a személy- és földrajzi nevek összefüggéseit. — A második részben a személynéveket tárgyalja. Az ó- és középkori névadás ismertetése után sorra veszi zsidó, görög, latin, germán, kelta, szláv és török származású neveink csoportjait, és megadja a nevek jelentését. E résznél nagyon örülünk a rokon népek névadásáról szóló rövid alfejezetnek. A magyar személynéveket a szokásos egy- és többelümü csoportosításban vizsgálja, az elsőt eredeti, jövevény és becézett nevre bontva. Szerzőnk láthatólag szívesen időzik e területen, még munkája arányosságának megtörése árán is. Itt például az átlagolvasónak nem sokat mondó táblázatokat kapunk a leggyakoribb férfi- és női keresztnévek más-más korbéli szelvényéről, amelyek azonban lényegesen a szakembert sem segítik, mivel a valóságnak csak kis részéről adnak képet. (Ismeretes, hogy a számok bizonyos mértékben károsak is: azt a benyomást keltik, mintha tények lennének, noha csak az ezeroldalú valóság mennyiségi jelzései. Elég lett volna a táblázatokból levont eredmények közlése.) — A „Többelümü nevek” című fejezetben a kételemű nevek kialakulásának és megszilárdulásának lassú folyamatát vázolja, majd a névsorrenddel, a nők elnevezésével és a családnevek (nem csupán a magyar vezetéknevek) típusaival ismerteti meg bennünket, végül pedig a névváltoztatásról, a ragadványnevekről, az álnevekről és az irodalmi névadásról szól.

A harmadik részt a földrajzi neveknek szentelte. Noha mind nálunk, mind külföldön sok szempontú fontosságánál fogva a névtudománynak ez az ága a kidolgozottabb, Kálmán Béla könyvében körülbelül egy negyedével kevesebb tér jutott neki a személynévekenél. — A földrajzi név fogalmával való megismertetés után a neveket a következő sorrendben tárgyalja: ország- és tartománynevek, népnevek, víznevek, hegynevek és helységek (az utóbbin belül közsökből, tulajdonnévből, patrocíniumból származó, illetőleg ismeretlen eredetű neveket különböztet meg), utcanevek, dűlőnevek. E részben is szívesen utal külföldi párhuzamokra. A magyar névanyaggal kapcsolatban arra törekedett, hogy az 5000-nél több lakosú magyarországi települések lehetőleg mind előforduljanak, hogy így a mutató egy kissé a helynévfutó szótár hiányát is pótolja. A földrajzi nevek változtatása és az irodalmi helynévadás kerekíti ki ezt a részt. Függeléként a magyar névkutatás története, a felhasznált művek jegyzéke és bő névmutató egészíti ki a kötetet.

E vázlatos ismertetésből is látható, hogy Kálmán munkája névtudományunk területének széles sávját fogja át. Magát olvastató fogalmazása és valóban hiányt pótló szerepe máris népszerűvé tette közönségünk körében. Éppen a munka kelendőségére való tekintettel kell kiigazítanunk néhány megállapítását, nehogy a benne levő hibák, tévedések a könyv valószínű újabb kiadása esetén még mélyebb gyökeret verjenek az olvasók tudatában.

A 9. lapon a nyelvünkbe bekerülő idegen személynévek lefordításáról van szó. Egy ilyen széles közönséghez eljutó könyvben nem értett volna, ha az idegen névsorrend mai terjedésének megállapításán túlmenően a szerző megemlíttette volna a nálunk használt sorrend jogát és hasznát is. Hiszen ismeretes, hogy a külföldi telefonkönyvek, felsorolások, nyilvántartások könnyebb eligazodás kedvéért a vezetéknevek betűrendjében készülnek. Sőt arról is tudunk, hogy néhány éve egy belgiumi flamand nyelvűművelő ankétón helytelenítették a „magyar”-nak nevezett névsorrend mostanában tapasztalható köznyelvi terjedését. Szerintünk ajánlani kellett volna a magyar névsorrend megtartását (*Brecht Bertold, Ehrenburg Ilja*). Hogy a magyaros sorrend, sőt bizonyos esetekben a keresztnév lefordítása is mennyire stílusos lehet, arra Bajomi Lázár Endre mutatott remek példát (A falonjáró). A 75. lapon, ahol újra elő lehetett volna venni, nem érinti a kérdést. „A nevek világa”-nak ti. nemcsak ismeretterjesztő szerepe, hanem irányító, úgymondhatjuk nyelvűművelő hatása is van. E szempontnak a névsorrenddel kapcsolatban történt elhanyagolását annál inkább fájjaljuk, mert szerzőnk a 13. lapon az utcanév-változtatásokkal kapcsolatban nyilvánítja helytelenítő véleményét. Itt ugyanis nem lelkesedik a személyekről elnevezett utcanévek „özön”-éért, s a 181. és 184. lapon hangot is ad a közönség ama igényének, hogy nyomós ok nélkül ne változtassanak meg régi utcanévet. Nyelvűvédő megjegyzést tesz a 76. lapon is, amidőn a *Keresztury Mária, Madzsar Alice, Ortutay Zsuzsa, Rényi Vera* névtípust (a vezetéknevű férjüké), „mindenképpen kerülendő”-nek mondja.

A 11. lapon ez a mondat áll: „Ebben az összefoglalásunkban a tulajdonneveknek csak két csoportjával foglalkozunk, mégpedig a személynévekkel és a földrajzi nevekkel.” Ez a megfogalmazás azt a gondolatot ébresztheti, hogy a nevek e két megnevezett csoportján kívül még más velük egyenrangú névcsoportok is vannak. Ez pedig tévedés: minden név szükségszerűen a nevezett két csoport valamelyikébe tartozik. A nemzetközi névtudományi könyvészet is csak e két csoportot tartja számon, természetesen kibővítve, azaz a „Helynevek” címszó alatt találhatók a csillag- és csillagzatnevek, a Hold felszínének nevei vagy a fanevek (nem fafajtanévek, hanem egyes külön névvel megnevezett híres, nevezetes, emlékeztetés fák nevei), a tárnanevek stb., a „Személynévek” címszó alatt pedig az egyedek különféle (törzsi, nemzetségi, vallási, foglalkozási stb.) csoportjainak nevei is helyet kapnak (diákegyesületek, bajtársi közösségek nevei). Ezért különösképpen találjuk, hogy a könyvben a népneveket — noha valóban szoros kapcsolatban állanak velük — a helynevek között tárgyalja (133 kk.). A névtudomány két nagy hagyományos osztályán kívül a tudomány és technika haladása egy harmadikat is létrehozott: az intézmény- és áruneveket: *ELTE, Hibernál, Voszok II.*, a nem ritkán nyelvi tréfaként: *Borbollett* (pezsgő), *Mos 6* (mosókérm), *Sztrip-10* (műsorcím), de kétségtelen, hogy az előbbiekhöz viszonyítva mind számban, mind jelentőségben elmaradnak. (Noha időnként fel szokták szólitani a névészeket e terület művelésére, pl. az 1958-i müncheni kongresszuson Huisman J. A. „A névtudomány felderítetlen területei” című előadásában [vö. BÁRCZI: NévtVizsg. 15], határterületről lévén még az sem bizonyos, hogy nem a közszükséglethez tartoznak-e.) Így tehát Kálmán e bekezdés idézett mondatából a *csak* szócskát törölni kellene.

Van még egy-két megállapítása, amit hasonlóképpen helyesbítenünk, illetőleg kiegészítenünk lehetne, de helyettük inkább néhány elírását, tévedését tesszük szóvá. — A 10. lapon az áll, hogy a *mackó* a *Máté* kicsinyítője. Ez ilyen formában félrevezető, hiszen a magyar *mackó* a szlovák *macko* 'medve' átvétele. (Az más kérdés, hogy a szlovák *macko* keresztnévi eredetű.) — A magyarban csak két *-slav* utótágú személynév maradt meg: *László* és *Szaniszló*, noha helynevekben több is megőrződött (*Bogyiszló, Szoboszló*). *Vencel* nevünk azonban nem szláv eredetű, ahogyan a könyvben olvaszuk (34), hanem német. Közvetlen szláv származás esetén ugyanis magánhangzóra végződnék, mint az egykori *Szentvincél* és a mai *Szentliszló* (a XIX. század elejéig *Szentviszló*) Zala megyei faluk nevében (CSÁNKI III, 110). — A *Vladimir* név eredeti alakja *Vladimer*, azaz csak utóbb vonódott a népetimológia révén a *mir* 'béke, világ' szóhoz. Értelmezése tehát nem 'hatalom-béke' (34), hanem 'nagy az uralkodásban', mert a név második tagja a gót *-mērs* 'nagy', ófn. *māri* 'híres' stb. szókkal rokon (vö. VASMER, RussEtWb. I, 209). — Az *Akos* névről azt olvassuk, hogy a XIV. század végéig számos magyar viselője volt, a következő két évszázadban nem találkozzunk vele, a XVII. században a két Barcsay *Akos* nevében felbukkan ugyan, de csak a XIX. században elevenítették fel újra (36). Hihetetlen, hogy két évszázados lappangás után csak úgy egyszerre felbukkan, majd ismét elmerül egy keresztnév. Ilyen esetekben rendszerint adatgyűjtésünk tökéletlenségéről van szó. Itt is ez állhat fenn, hiszen a Felső-Tisza vidék nagy hatalmú birtokosa volt a XV. század közepén Csapi *Akos* (ZichyOkm. VIII, 659, IX, 606), nem jelentéktelen ember egy század múlva Korontál *Akos* Zala megyei birtokos (PRT. VII, 34) vagy Csányi *Akos* (LevTár I, 397, leginkább *Akacjos, Acacius* alakban), a követségben Konstantinápolyt kétszer is megjárta Csabi *Akos* (TAKÁCS SÁNDOR, Rajzok. . . II, 112, 365—6; BudBasLev. 12, 15, 17), aki 1576-tól nagydémi birtokos volt (PAKAY ZSOLT, Veszprém vármegye története 88) vagy a lipótszentmiklósi templomban három ősenek emléket emeltető Pongrácz *Akos* (KNAUZ, Kortan 33). 1740 körül szerepel Abaffy *Akos* (KEMPELEN I, 5) és a PPB. 1767-ben felveszi névjegyzékébe az „Achatius: *Akus, Akos*” megfelelést. Az *Akos* a Barcsay családban „családi név” lehetett, mert 1534-ben is van egy viselője (Turul XII, 70). (L. még WERTNER: Nyt. XLIV, 290—3.)

Nem tudom, miért gondolja a szerző, hogy a *Vágó* jelentése 'favágó' (89). Az általános nyelvész véleménye szerint 'mészáros' (vö. MTSz. II, 894). — Van Kálmán Bélának egy kedvenc gondo-

lata, mégpedig az *-a*, *-e* kicsinyítő képző: szerinte *Baka* < *bak* + *a* (87), *Szépe* < *szép* + *e* (89), *Szente* < *szent* + *e* (90, 171—2), *Baja* < *baj* 'gazdag' + *a*; *Kassa*, *Nána*, *Pápa*, *Pata* ugyanilyen képzés ismeretlen származású szóból (172). E képző egykori léte, használata nem vitatható, a névanyagban való megmaradásának kérdése azonban jobban megvizsgálendő. Ilyen képzés lenne szerinte a *Béla* név is: < *bél* + *a* (42, illetőleg bővebben MNy. LVII, 87). Mivel azonban személyneveink között testrésznevek nincsenek, ezért analógia híján nem kiható, hogy a *Béla* név a *bél* szóval függ össze. A *Tüdős* név sem támogatja e feltevést (90), mert jelentése 'töltött, dagadt, kövér, zömök, duci' és nem 'erős tüdejű'. — A *Borzák* névnek semmi köze a *borisák*-hoz és az *Ersény* csak közvetve mutat vagyoni helyzetre (90), mivel az *Ersénygyártó* rövidülése (vö. *Pajzsgyártó* > *Pais*, *Tűgyártó* > *Tüü* stb.): mint kézműves bizonyára jobb körülmények között élt a sok jobbágnál, cselédnél. — A *Karafiáth* nem eufémisztikus szitkozódás, hanem cseh eredetű és 'szekfű' jelentésű név (MNy. LIII, 187), a *Sáfrány* pedig másodlagos foglalkozásnév (90—1). — A *Szanka* nem a *Szaniszló* becézett alakja (92), hanem a szláv *Stanko* vezetéknev megmagyarosodott formája, mint a szókezdő mássalhangzótörölődés másik elemének megtartásával alakult *Táncsics*. — A 98. lapon úgy beszél a *Prágai* névről, mintha az magyarosítás lenne, noha régi magyar vezetéknev: 1628-ban jelent meg Bártfán *Prágai* András „Fejedelmek serkentő órája” című vaskos munkája. Az 1754—5. évi országos nemesi összeírásakor Komárom és Veszprém megyében írnak össze *Prágay* nevűeket (KEMPELEN VIII, 417—8). Kálmán eljárása olyan, mintha a *Velencei*, *Bécsi*, *Lipcsei*, *K(a)rakai* vagy *Bihari* neveket megtagadnók, mert földrajzi szótárakban ilyen külföldi város-, illetőleg tartománynevek is vannak. A *Prágai* név az egykor Zala megyéhez tartozott *Sümegprágá*-ról való származást jelent (vö. 1436: *Praga* CSÁNKI III, 96; további két *Prágá*-ra l. még MELICH, Honf. Mg. 182). — Régebbi véleményt újít fel a *szlovén* és *szlovák* szónak a *slovo* szóval való összekapcsolása (133). Újabban az ősszláv **slovs* 'mocsár' szó származékának tartjuk, mert a *-(j)anin*s képző helynevekhez szokott járulni, vö. a lengyelek régi *polanin* 'réségi, mezei' nevével (KISS LAJOS: NyelvÉrt. 40. sz. 193—6).

A helynevekkel foglalkozó részben is vannak olyan megállapítások, amelyekkel vitatkozni lehetne. A 174. lapon ezt találjuk: „*Esztergom* (nyírt fejú, kopasz)”, noha bővebb kifejtés, megokolás nélkül ez a magyarázat sem áll szilárdab talajon (vö. EtSz. II, 84), mint az ismeretlen eredetűnek jelzett *Kecske*mét (178), amelynek *Pais* Dezsőtől igen valóságos etimológiáját bírjuk. *Vladivoszto*knak nem 'keleti hatalom' az értelmezése (177), hanem 'uralkodj a keleten!' (VASMER, RussEtWb. I, 209). Általában elmondhatjuk, hogy némi merészség nem esik messze a szerzőtől: *Oroszlány* nevét egy ki nem mutatott *Oroszlán* személynévből eredezteti (171), *Komádi*-ét a *koma* szóhoz kapcsolja (178), stb.

Végül kiemeljük olvasmányos, az érdeklődő figyelmét végig lekött stílusát. Előadásának élvezetét csak igen elvtéve zavarja meg egy-egy idegenszerűség (pl. 172: „A *Bács*... egy személyénv... *Balmaz* egy török óvónév”; 176: „a XIII—XIV. században... elnevezni”; 200: „*Küngös*... egy kisváros gimnáziummal, múzeummal”) vagy tollhiba (9: *Orléans*-i; 175: úgy tűnik, mintha *Zetelaka* Zala megyei falu lenne; 207: *Terescsényi*). Mindent összevéve: Kálmán Béla könyve megnyerte tet-szészűnket, s bár egyben-másban vitába szálltunk vele, a magyar publikumnak valóban jó, tanulságos és élvezettel olvasható kötetet nyújtott át. Köszönet érte!

MIKESY SÁNDOR

A magyar nyelv története és rendszere

A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai. Szerkesztette: IMRE SAMU és SZATHMÁRI ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967, 589 lap (Nyelvtudományi Értekezések 58. sz.)

Nemzetközi vonatkozásban is bámulatosan rövid idő alatt jelent meg az 1966. augusztus 24—28 közt megtartott első magyar nemzetközi nyelvészkongresszus gazdag anyaga. A kötet 114 cikket tartalmaz, belőlük 26 külföldi tudósoktól hangzott el (az előadások számának sorrendjében: Egyesült Államok, Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Franciaország, NSZK, Finnország, Hollandia, Svédország). A kötet elején a plenáris üléseken elhangzott beszámolókat találjuk, utána következnek a szekcióüléseken tartott előadások. Tamás Lajos elnöki megnyitója után olvashatjuk Benkő Loránd előadását a magyar nyelvtudomány mai helyzetéről. Rövid történeti visszapillantás után vázolja a magyar nyelvtudomány mai szervezeti kereteit, az egyetemek, a Magyar Tudományos Akadémia szerepét, a tervszerűséget, a kollektív munkákat és a magyar nyelvtudomány nemzetközi helyzetét. A tartalmi kérdések fejtegetésekor elemzi az egyes nyelvtudományi ágakban elért eredményeket, és kijelöli a tennivalókat. Imre Samu a MTA Nyelvtudományi Intézetének munkálatairól, Szathmári István pedig az egyetemen és főiskolákon végzett magyar nyelvészeti kutatásokról ad áttekintő képet.